

UVOD

Madame de Staël zapisala je u posljednjoj godini 18. stoljeća: „Postoje dvije potpuno različite književnosti, ona koja prodire s Juga te ona koja navire sa Sjevera“: s jedne strane iz latinske tradicije proizišla skupina romanskih književnosti koju predvodi francuska književnost, a s druge skupina književnosti „sa Sjevera“ odnosno germanske i slavenske, slobodne – tako je barem Madame de Staël sagledavala taj apsorbirajući utjecaj te je shodno njoj engleska književnost bila „najistaknutija“.

Europske književnosti više ne dijelimo na dvije potpuno razgraničene skupine s tolikom sigurnošću kao što je to činila Madame de Staël. Spoznali smo da unutar „književnosti s Juga“ kao i unutar „književnosti sa Sjevera“ treba razlučiti njihove temeljne raznolikosti. Jednom riječju, problematici smo pridodali nove elemente i sagledali složenija rješenja. Jesmo li se oslobodili središnje postavke Madame de Staël? Jesmo li odustali od suprotstavljanja latinske tradicije onoj ne-latinskoj, književnosti Juga onoj sa Sjevera, „humanizma“ – kako se to danas kaže – „egzotizmu“ odnosno „kozmpolitizmu“?

Očito je da nismo. Nedavno se zahuktala sjajna rasprava o tom pitanju, aktualnijem negoli ikada, o „utjecaju književnosti sa Sjevera“ i o „kozmpolitizmu“, te su se, kako suparnici tako i pobornici „egzotizma“, jednoglasno usuglasili suprotstavljanju „latinske tradicije“ „sjeveromaniji“, kako je to duhovito izrekao Jules Lemaître.¹ Nekoliko mjeseci unazad, Monsieur É. Faguet – želeći definirati „klasični“ duh – dolazi do zaključka da se trenutno dva utjecaja bore za nametanje smjernice francuskoj književnosti: humanizam s jedne te egzotizam s druge strane.²

---

¹ Članak Julesa Lemaîtrea o „utjecaju književnosti sa Sjevera“ (*Revue des Deux Mondes*, prosinac 1894), Melchiora de Vogüéa o „latinskoj renesansi“ (isti časopis, siječanj 1895), Andréa Hallaysa o „utjecaju stranih književnosti“ (*Revue de Paris*, veljača 1895), Arvéde Barine i G. Deschamps na istu temu (*Journal des Débats*, 8. siječnja 1895. – *Temps*, 30. prosinca 1894).

² Studija o aleksandrizmu (*Revue des Deux Mondes*, svibanj 1894).

Hoćemo li ostati vjerni višestoljetnom kultu francuskoga duha vezanog za antiku? Hoćemo li se prepustiti pokretu koji nas već više od stoljeća mami prema mladim književnostima lišenim tereta antičke tradicije? Hoćemo li se vratiti Grčkoj, Rimu, našim klasicima? Hoćemo li krenuti putem Engleske, Njemačke, Rusije, Norveške – naposljetku na Sjever? Čini se da razlučivanje kojeg se poduhvatila Madame de Staël, s obzirom na to da si i dalje postavljamo pitanje, u svojoj srži opstoji i dalje: utemeljena s pravom ili ne, njezina je teorija već stotinjak godina jedan od vodećih koncepata književne kritike 19. stoljeća.

No kako je uopće došlo do toga da se formulira slična teorija? Na kojim se činjenicama temeljila? Kako je, gdje je stvorena, odnosno pod utjecajem kakvih okolnosti? – Pitanja su to na koja sam pokušao odgovoriti.

Primijetio sam da smo često i nadugo proučavali izvorišta i uzastopne oblike utjecaja klasičnoga duha na naš nacionalni um, no da smo rjeđe – uz to neprecizno – govorili o podrijetlu „kozmpolitizma“, koji je potkopavao taj utjecaj želeći ga nadomjestiti.

Što je dakle kozmpolitizam odnosno „egzotizam“ predstavljao na početku? – Nevelik se broj povjesničara naše književnosti zamislio nad tim pitanjem. Neki od najvećih, poput Nisarda, zaobišli su ga: drugi su ga sagledali u prolazu i ovlaš, bilo dotičući se izvorišta romantizma ili baveći se Madame de Staël. Većina je izjavila – posvetivši tek nekoliko redaka anglomaniji odnosno „germanomaniji“ romantičara – da taj trend nije imao nikakva dometa, slijedeći Nisardovu zapovijed „vraćanja francuskome duhu njegovih istinskih vodiča“ u obličju starih majstora.

I tako, nažalost, evo kako se već čitavo stoljeće „francuski duh“, buntovan – s pokrićem ili bez njega – slijedeći savjete kritike, odbija odvojiti od starih majstora te je – shodno zapažanju Émilea Hennequina – „nacionalna književnost nedostatnija negoli ikada izraziti prevladavajuće osjećaje našega društva“. K tome, „ono se oduševilo i prepoznalo u djelima stanovitih stranih umova više negoli u onima pjesnika i pripovjedača koje sama izrodi“, iz čega proizlazi da među umovima postoje „samosvojne veze slobodnije i životnije od onih beskrajne zajednice krvi, tla, idioma, povijesti, običaja, kojoj pristaje oblikovanje i razdioba naroda“.³ – Pitanje kozmpolitizma oslanja se tako na samo pitanje naroda, a ono što egzotizam stavlja pod pitanje, samo je postojanje našega nacionalnog uma, u onoj mjeri u kojoj taj um smatramo legitimnim baštinikom antičkoga genija.

³ É. Hennequin, *Écrivains français*, str. III.

Pokušao sam u ovoj knjizi koju čitamo utvrditi izvorišta toga pokreta te mi se učinilo potrebnim vratiti se, ne isključivo kao što se to obično čini, do romantičarske škole, već do 18. stoljeća i Rousseaua.

Istina je da su romantičari pustili s lanca, smijem li kazati tako, kozmopolitizam u Francuskoj, no učitelj svim romantičarima – pa tako i Madame de Staël – onaj kojemu su tek formulirali aspiracije te osnaživali utjecaj, jest Rousseau. Taj je koji je poljuljao, u korist germanske Europe, vjekovnu književnu hegemoniju latinske Europe. Taj je koji je u sebi objedinio, riječima Madame de Staël, „um Sjevera s onim Juga“. Kada je krenuo pisati, i jer je pisao, književnosti sa Sjevera razotkrile su se i nametnule francuskome duhu. Jean-Jacques, govorila je Madame de Staël, iako je pisao na našem jeziku, pripada „germanskoj školi“: u nacionalni je um ubrizgao „strani nektar“. – Preuzimajući te precizirajući istu ideju, de Vogüé je nedavno zapisao: „Jedinstven je i snažan razlog suprotstavljanja ljudima koji francuski romantizam tumače kao proizvod stranih utjecaja: to je stoga što je naš romantizam začet kod Rousseaua. Jer taj vražji duh, autentični otac Bernardina i Chateaubrianda, djed George Sand i drugih, ne trudi li se biti Švicarcem? Ne zadire li u našu francusku tradiciju *s izrazito izraženom stranom fizionomijom, po mnogočemu sjevernjačkom?* Priznanje je okrutno, no kako bismo se obranili od osuda njemačke i engleske zaraze, prisiljeni smo priznati da je krv koja već čitavo stoljeće kola u najvećim dubinama naših književnih vena – švicarska“.

Ukazati kod Rousseaua na čovjeka koji je najviše učinio kako bi nas nadahnuo parfemom i ukazao na potrebu za književnostima sa Sjevera, ključni je predmet ove knjige.

Prije svega pokušao sam pokazati da je Rousseau umnogome profitirao od utjecaja koji je od početka 18. stoljeća u Francuskoj imala „najistaknutija germanska nacija“, jedina koju je takoreći to stoljeće prigrlilo – Engleska. Od njegova dolaska u Pariz 1744. i objavljivanja *Nove Heloize* 1761. u Francuskoj se engleski utjecaj uspostavlja putem znanosti, kroz filozofiju i kazalište, posredstvom romana. Suvremenik, ushićen strujanjima ideja koje su u tim odlučujućim godinama spajale dvije zemlje, govorio je da bi, kad bi Francuska raspolagala teleskopom za duhovne čestice, taj instrument neprestano bio usmjeren prema Engleskoj; a Buckle je svojevremeno tvrdio da je taj spoj francuskoga i engleskoga duha „najvažniji događaj 18. stoljeća“.⁴ – Proučio sam ishodište toga pokreta; pokušao objasniti kako je opoziv Nantskog edikta, time što je otjerao, smijem li kazati tako, nacionalni duh, pripremio dolazak književnosti sa

⁴ *Histoire de la civilisation*, francuski prijevod, svezak III, str. 74.

Sjevera; podsjetio sam kako su Muralt, Voltaire, Prévost – koje je Rousseau odreda pročitao, i to temeljito – nastavili s radom na protestantskoj kritici. Nadarenim odnosno genijalnim vulgarizatorima zahvaljujući, engleski utjecaj prerastao je – u trenutku kada se Jean-Jacques prihvaća pera – u moć. Tajnovita je nada sviju onih koji manje-više osviješteno maštaju o obnovi naše književnosti. Engleska se Rousseauovu prijatelju Diderotu i njegovoj školi ukazuje kao zemlja slobodnih duhova: „Englez, pisao je jedan od njih – preuzimajući slikovitost jedne Rousseauove misli – ne saginje glavu pod teretom koji mnogi tegle bez pogovora, i draža mu je olujna sloboda od lagodne pokornosti“.⁵

Ta „olujna sloboda“ engleskoga duha morala je začarati Jean-Jacquesa. Uz svoje strano podrijetlo, svoja vjerska uvjerenja i vlastite književne aspiracije, prije ili poslije morao je biti privučen tim Salenteom 18. stoljeća. Uvidjet ćemo do koje je mjere bio opčinjen te kako je njegovo oduševljenje Engleskom, koliko god da u njegovu duhu nije bilo protesta protiv naše klasične tradicije, spletom okolnosti postalo upravo to.

No Rousseau se nije zadovoljio samom anglomanijom svojih suvremenika. U svojoj je najrazvikanijoj knjizi oponašao čuveni engleski roman. Suvremenici su svi odreda primijetili kako se, riječima engleskoga kritičara, „duša Clarisse Harlowe preselila u Julieinu dušu“.⁶ Pokušao sam ukazati na Jean-Jacquesov dug prema Richardsonu te pokazati zbog čega je potonji u povijesti europske književnosti njegov odveć nepoznat prethodnik. Čitava buržujaska književnost modernih vremena, a što nije nezatno, proizlazi iz engleskoga romana te, kao što je bilo precizno izrečeno, „ne možemo zaniijekati da je *Clarisse Harlowe* za *Novu Heloizu* bila ono što je *Nova Heloiza* bila za *Werthera*, *Renéa* i *Jacopa Ortisa*“.⁷ Prvi je put veliki engleski književnik poslužio kao uzor velikom francuskom književniku. Čudi li stoga što su u tome suvremenici nazreli znak vremena?

Tako se Rousseau, oponašajući ih, divi instinktu Engleza. Sjajno oponaša ono što u sebi engleski um sažima kao najoriginalnije i najslobodnije. Trideset godina prije njega Thomson je u *Godišnjim dobima* slavio prirodu isto tako nadahnutim pojmovima; gotovo dvadeset godina prije *Heloize* jedan je Young lijepim stihovima izrazio „čarobnu tugu“ koja je oduševljavala Saint-Preuxa; paralelno s Rousseauom stari je Ossian ukazivao na sočne izvore melankolije. Sva nam ta djela pristizu otprilike u

⁵ *Journal encyclopédique*, travanj 1758.

⁶ Sir Leslie Stephen, *Hours in a library*, svezak I, str. 59.

⁷ Marc Monnier, *Jean-Jacques Rousseau et les étrangers*, u: *Rousseau jugé par les Genevois d'aujourd'hui*, Ženeva 1879.

vrijeme kada piše. – Istini za pravo, ništa im ne duguje. Pritom se njihov utjecaj prožima s njegovim utjecajem; no francuski čitatelji, između 1760. i 1789, iznalaze u njima njegove vlastite težnje, njegove bojazni, njegov lirizam, sve ono što im naša klasična književnost nije davala, a čega su bili gladni. Kako to da ih to nije protreslo srodstvom između Rousseauova genija i onoga pisaca sa Sjevera? Kako to da nisu zamijetili, shodno riječima suvremenika, „križanje duhova“? Kako je Madame de Staël moglo promaknuti da napiše da je u francuski duh ubrizgao „strani nektar“, s obzirom na to da se u njegovoj školi taj duh više učio ugađati si egzotičnim djelima negoli onima čisto francuskim? Ako je o previdu riječ, tada je oprostiv i objašnjiv.

U toj školi Rousseaua i Engleza naši su očevi naučili kušati ono što Madame de Staël naziva „umom sa Sjevera“. Postali su odnosno počinjali postajati „kozmpolitima“, što će reći umorni od odveć duge dominacije antičkih književnosti. Za starima, napisat će nedugo zatim autor knjige *La Littérature*, „nema mjesta žaljenju“, potom će, četvrt stoljeća kasnije, romantičari kroz Stendhalovo pero pridodati: „Pedantnima usprkos, Njemačka i Engleska savladat će Francusku“.⁸

Istina je da je uz Madame de Staël kozmpolitizam uokviren teorijom tek nakon Revolucije. Nadam se da sam ukazao da datira kao već vrlo precizna težnja od prošloga stoljeća te da je, suprotstavljajući germanski um latinskome, nova kritika iz revolucije predvođene Rousseauom izvlačila neizbježne posljedice. Utjecaj je književnosti sa Sjevera jačao i slabio tijekom stotinjak godina s onim samoga Jean-Jacquesa. – S obzirom na to da prvi nije doli izmijenjeni obris drugoga.

Spomenimo pritom da inicijacija nije bila provedena od samoga početka. Tako 18. stoljeće nije dokućilo Shakespearea, što je kritičarima poslužilo kao pretekst da utvrde kako ondašnji umovi nisu imali sluha za strane književnosti. Međutim, osim što bismo se snažno postidjeli iznalaženjem Shakespearea u bezobličnim verzijama toga doba,⁹ ondašnje umjetnike i Shakespearea razdvajalo je i nešto više od razlika između naroda – ponor dviju epoha zjapio je i dalje. Francuski duh nije bio u stanju isprve prodrijeti u englesku renesansu, onaj koji više nije bio u stanju kušati ni Ronsarda ni Rabelaisa.

Pritom je shvatio i kušao, već od 18. stoljeća, Richardsonove odnosno Sterneove romane, Youngove, Thomsonove i Ossianove pjesme, odreda

⁸ Stendhal, *Racine et Shakespeare*, str. 246.

⁹ Imajmo na umu da su do 1776, godine izlaska prvoga sveska Letourneurove verzije, francuski čitatelji upoznali Shakespearea preko La Placeove groteskne parodije, kao i kroz Voltaireove neushićene kritike.

izrazito engleskih i tek neznatno „klasičnih“ pisaca. Oni čine povorku Rousseauu, koji je veći od svih njih. Jedni su uzori, drugi prethodnici i njegovi suvremenici. „Rousseau i Englezi“, neprestano govori Madame de Staël te pritom ne griješi. Kozmopolitizam je u prošleme stoljeću rođen iz plodne zajednice engleskoga genija i onoga Jean-Jacquesa.

I to je postavka koju iznosi ova knjiga.

Naglasimo da kozmopolitizam nije identificiran s utjecajem ove ili one europske književnosti. Engleska je ovdje na postolju jer je ta koja je prva i to gotovo ekskluzivno djelovala u Francuskoj tijekom čitavog stoljeća. S Njemačkom je 18. stoljeće bilo upoznato putem tek nekoliko imena, a Rousseau je upoznao samo Gessnera. Oni koji su pročitali *Werthera* ili *Razbojnike*, koje je nadahnuo, bili su u mogućnosti iznaći dokaz više srodnosti njegova uma s onim germanskim. – Pisanje „Danaca ili Šveđana“, koje citira Madame de Staël, zanimalo je tek nekolicinu znatizeljnika. – Tako da je prvo pristigao engleski utjecaj, a on je kozmopolitskom pokretu utisnuo smjer koji je zadržao u našem stoljeću, onaj protesta, u ime stranih i modernih književnosti, a protiv utjecaja klasičnog duha.

No postoji li „klasičan duh“? „Francuski duh“? „Engleski duh“? I s kojim bismo to pravom razlikovali „germanski um“ od „latinskoga uma“? Nisu li to tek isprazne formule bez realnog domašaja? – Priznajem da sam si ispisujući ove stranice u više navrata postavljao ovo zabrinjavajuće pitanje.

„Sasvim je prirodno da postoje, pisao je Taine u famoznom odlomku, vrste ljudi kao što postoje vrste bikova, konja, jedni hrabri i inteligentni, drugi sramežljivi i tvrdoglavi, jedni sposobni koncipirati i stvarati superiorno, drugi svedeni na ideje i primitivne izume, jedni posebno prilagođeni za određene radove te bogatije baždareni određenim instinktima, kao što vidimo rase nadarenijih pasa, jednih za trku, drugih za borbu, ovih za lov te naposljetku onih za čuvanje kuća i stada.“¹⁰ Od Tainea, nasljednika Madame de Staël, povijest je književnosti prije svega pitanje etnografije.

Ruku na srce, naučili smo se, otkad je Taine ispisao ove retke, odolijevati odveć apsolutnim zaključcima koje smo tobože crpili iz moralne etnografije, znanosti zasigurno najzahtjevnije i najsloženije. I taj se prkos kod ljepoduha pretvorio u apsolutni skepticizam. Sasvim nedavno autor je odlične knjige o Robertu Burns-u ustvrdio da je ideja naroda „plutajuća, prilično nesolidna i kontroverzna“. U fizici možda i prihvatljiva, za moral je krhka, i to iz dvaju razloga: „Najprije stoga jer ništa ne dokazuje da po-

¹⁰ Uvod u *Littérature anglaise*.

neka razlika u tjelesnim osobinama, pritom tako tanašna i površinska: krivulja nosa, boja očiju ili kose, nameće razlike, i to kapitalne razlike, u intelektualnom sustavu. Zatim stoga što se psihologija naroda čini još problematičnijom. Ne dostaje prikvačiti nekoliko mutnih pridjeva nekolicini etnoloških termina kako bi se zadobila duša jedne frakcije čovječanstva¹¹.

Ovi su prigovori prividno uvjerljivi i moram priznati da mi se ne čine odlučujućima.

Prije svega, nije ovdje riječ isključivo o „boji očiju“ i „krivulji nosa“. Legitimno je prozboriti o „francuskome duhu“ ili o „talijanskome duhu“ jer si je u Italiji kao i u Francuskoj sijaset nadarenih i genijalnih pisaca stvorilo manje-više preciznu ideju o tom nacionalnom „geniju“ odnosno „duhu“. Istinitom ili lažnom, naposljetku nije ni važno jer ima plodnih iluzija. Dostatno je da iz zbirke djela napisanih na talijanskome ili francuskome jeziku budemo u stanju izvući određene zajedničke karakteristike koje ta djela razlikuju od onih koje su stvorili Španjolci ili Englezi. O francuskoj ćemo književnosti sa zadovoljstvom izreći ono što Nisard sjajno kaže o njezinoj povijesti, koja je moguća „jedino stoga što postoji jedna jasna slika francuskoga duha“. Drugim riječima, ta slika – ili, ako nam je draže, taj fantom – kolektivno je djelo svih onih koji su tijekom stoljeća u našoj zemlji držali pero, te francuski duh postoji jer je na stotine, na tisuće pisaca željelo da tome bude tako. Također, kako bi Robert Burns bio prozvan „velikim pjesnikom Škotske“ da si nije stvorio određeni ideal „škotskoga genija“. Možemo prihvatiti da pišući svoje pjesme nije podlegao fatalnosti rase i krvi. Moguće je, no u najmanju ruku valja mu priznati da je svom snagom vlastite duše vjerovao u izvornost vlastite nacije, okrunivši se slavom bivanja – činom slobodne volje – „djetetom Škotske“.

Nesumnjivo je da ideja naroda poput mnogih drugih ideja bitnih za sve znanosti – poput ideje nasljednosti, poput one o moralnoj slobodi – nije ni potpuno jasna niti je precizno definirana u svom domašaju. Proizlazi li iz toga da ne odgovara nikakvoj stvarnosti? Slična hipoteza – osim što bi išla u suprotnom pravcu od znanstvene percepcije stvari – vodila bi neminovno u čiste paradokse; kad je Taine razvijao ideju da je narod „prvo izvorište iz kojeg potječu svi povijesni događaji“, postavljao je okvir koji povijest književnosti zadugo neće izbjeći. Isključivanjem tê bitne ideje naroda prije svega bismo se osudili na to da više ništa ne razlučujemo osim individualnosti. No što je individua bez okoline? Što je jedan Dante bez Italije, ili jedan Burns bez Škotske, ili jedan Ibsen bez Norveške? Nedostatnost i ispraznost proučavanja uma tih ljudi izvan ideje naroda bo-

¹¹ A. Angellier, *Robert Burns*, svezak I, str. VII.

de oči. – S druge strane, hoćemo li zaniijekati da čitava helenska književnost predstavlja jedan izuzetno poseban oblik ljudskoga duha? Hoćemo li podržati stav da bi zbirka djela napisanih na latinskome jeziku mogla sasvim ravnodušno biti pripisana arapskom ili kineskom narodu? Bi li palača Alhambra mogla biti djelo arhitekta Partenona, a Diskobol djelo hinduskog kipara? – Onaj koji se zgraža nad apsurdnošću ovih zaključaka, priznaje da je povijest književnosti i umjetnosti prije svega etnografsko pitanje. Nisard je tvrdio – ispisujući povijest djela napisanih na francuskome jeziku – da želi stvoriti „povijest francuskog duha“. Bio je u pravu. Povijest naše književnosti koja se ne bi trudila biti upravo to, ne bi bila ništa doli bezoblična zbirka materijala.

Možemo dakle ukazati na nejasne zone ideje naroda, prosvjedovati da um ruši sve barijere, ili pak istaknuti opasnosti i nedostatke „psihologije naroda“; teško je ne priznati da ta ideja naroda, kako trenutno tako i još zadugo, predstavlja vodeći princip svih plodnih povijesnih istraživanja. „Čovječanstvo se, govorio je Vigny, podaje beskrajnom diskursu u kojem je svaki značajan čovjek zasebna ideja.“ Proučavajući čovjeka, povjesničar dakle proučava čovječanstvo; no kako bi se približio čovječanstvu, mora proučiti etničku grupu u kojoj je taj čovjek i situiran. Jer iz toga „beskrajnog diskursa“ što ga čini čovječanstvo, svaka nacija jedna za drugom odašilje po fragment. No istinu zboreći, jedino se za diskurs čovječanstva može reći da je „beskrajan“. Onaj svakog naroda, naprotiv, traje tek određeni broj stoljeća. To je ono što povjesničaru antičke Grčke ili Italije daje za pravo da sa sigurnošću govori o grčkome geniju ili latinskome duhu. Kako su ti narodi okončali „vlastite diskurse“, možemo definirati prirodu njihova genija. To su mrtve civilizacije, organizmi čija je evolucija okončana. Kako je samo proučavanje olakšano u odnosu na još uvijek živu civilizaciju koja će se još stoljećima razvijati! Shodno tome, s kojim bismo to pravom sada definirali „francuski duh“ odnosno „njemački duh“ – dok traje jedna Njemačka ili jedna Francuska? U ime koje znatnosti klasificirati, suditi i definirati ono što živi, ono što se kreće, ono što svakodnevno napreduje prema cilju koji još uvijek ne naziremo! Za nekoliko stoljeća – kada nektar našega naroda bude iscijeđen, onda kada, kad jednom i na nas dođe red, okončamo „svoj diskurs“ – tada, i jedino tada bit će legitimno ustvrditi tko smo i što smo bili. Dotada smo svedeni na pretpostavke i vjerojatnosti.

Prvi je to razlog zbog kojeg treba biti oprezan. – Evo drugog.

Ništa manje negoli životinjske vrste, nisu ni narodi nepromjenjivi i nepronični, već se, poput tih vrsta, križaju i preobražavaju kroz ta križanja. Evo „osam ili deset stoljeća kako se na neki način s jednog na drugi kraj Europe posreduju ili razmjenjuju ideje“ i kako Njemačka živi od

francuske misli, Engleska od njemačke misli, Španjolska od talijanske misli, te svaka od tih nacija sukcesivno od misli svih ostalih. Proučavanje živoga bića dobrim je dijelom proučavanje odnosa koji ga vezuju za susjedna bića. Isto tako, nema književnosti čija bi se povijest zatvarala u granicama vlastite zemlje. Kroz svu modernu književnost nije riječ ni o čemu doli o razmjenama, uzastopnim posudbama te, kao što reče Voltaire: „Gotovo je sve imitacija... S knjigama je kao i s ognjištem naših domova: idemo susjedu po vatru, zapalimo je kod sebe, podijelimo s drugima, te ona pripada svima.“ Postoji nešto poput fluidne materije koja, topeći se neprekidno u različitim kalupima, protječe iz mozga u mozak te prelazeći tako svaki put sa sobom ponese novi princip života i pokreta.

Sada kada smo konstatirali poteškoće u vezi s pitanjima narodnosti, nužnost je za povjesničara književnosti, posebice moderne, pozabaviti se svakom od njih: „ne više kao zasebnom pričom koja bi dostajala sebi samoj, već kao ogranku europske književnosti“.¹² To je ono što sam u granicama svojih mogućnosti pokušao učiniti na ovim stranicama posvećenim Rousseau.

Kako u političkom tako i u svojem moralnom životu nacije prolaze kroz razdoblja koncentracije i periode ekspanzije. Pokušao sam pokazati da je tijekom stoljeća i pol književni kozmopolitizam tragom Rousseaua bio ekspanzija francuskoga duha prema sjevernoj Europi.

*

Ova knjiga mnogo duguje nauku i savjetima Ferdinanda Brunetièrea. Napisao je negdje te je bio ljubazan ponoviti mi da bi „bilo dobro podrediti povijest partikularnih književnosti općoj povijesti književnosti Europe“. Smatrao je da ako „promatramo povijest francuske književnosti s tog motrišta, neće nam se ukazati ni manje originalnom ni manje klasičnom“, već ćemo je zasigurno „djelomično i obnoviti“. Povjerovao sam mu dok je govorio, a vjerujem mu i dalje. Čak i nakon što sam osjetio poteškoće izazova te dosegnuo vlastitu nedostatnost, ne mogu a da ne izrazim duboku zahvalnost prema blagonaklonome učitelju bez čijih ohrabrenja ove stranice nikada ne bi bile napisane, a čiji mi je nauk bio jednim od najvećih životnih zadovoljstava. Volio bih da je ova knjiga dostojnija interesa što ga joj je ukazao.

¹² F. Brunetièrea, *Revue des Deux Mondes*, 10. svibnja 1891.

Svu svoju zahvalnost zbog vrijednih savjeta upućujem i Monsieuru Jeanu Julesu Jusserandu, svom bivšem učitelju Monsieuru Alexandreu Beljameu, profesoru na Sorboni, kao i općenito članovima Sveučilišta u Oxfordu, čiji sam vječni dužnik.

Zadovoljstvo mi je ovim imenima pridružiti i ona Monsieura Eugènea Rittera, Monsieura Henrija Carréa te posebno pokojnog Monsieura Guillaumea Guizota, koji mi je velikodušno stavio na raspolaganje rukopisne bilješke o književnim vezama između Engleske i Francuske u 18. stoljeću.

Lyon, travanj 1895.